

Çay Tarımında Yarıcı Kadın Emeği, Toplumsal Yeniden Üretim ve Birikim

Nihan CİĞERCİ ULUKAN¹

ORCID: 0000-0001-5411-727X

Öz

Bu makale, Doğu Karadeniz’de çay tarımında yarıcılık ilişkilerini kadın emeği, toplumsal yeniden üretim ve sermaye birikimi ekseninde incelemektedir. Çalışma, neoliberal tarımsal dönüşüm sürecinde yarıcılığın ortadan kalkmak yerine yeniden biçimlenerek varlığını sürdürdüğünü ve emek organizasyonunun önemli bileşenlerinden biri olmaya devam ettiğini göstermektedir. Araştırma, Mayıs-Haziran 2025 tarihleri arasında, Rize ve Artvin’de yarıcı hanelerde kadınlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Bulgular, kadınların çay üretiminin emek yoğun aşamalarında aktif rol üstlendiklerini ve aynı zamanda hane içi yeniden üretim faaliyetlerinin büyük bölümünü yürüttüklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, kadın emeğinin üretim ile yeniden üretim süreçleri arasında kesintisiz bir geçişkenlik içinde örgütlendiğini ve bu iki alanın kesişiminde yoğunlaştığını göstermektedir. Makale ayrıca, yarıcılık ilişkilerinin üretim riskini hane düzeyine devrederken, bu sürecin önemli ölçüde kadın emeği üzerinden sürdürülebilir kılındığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda çalışma, yarıcılığı yalnızca bir üretim ilişkisi olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet tarafından şekillendirilen bir emek rejimi olarak kavramsallaştırmakta ve tarımsal emek analizlerinde toplumsal yeniden üretim perspektifinin önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın emeği, yarıcılık, toplumsal yeniden üretim, çay tarımı, sermaye birikimi

Women’s Sharecropping Labor, Social Reproduction, and Capital Accumulation in Tea Production

Abstract

This article examines sharecropping relations in tea agriculture in the Eastern Black Sea region through the lens of women’s labor, social reproduction, and capital accumulation. The study demonstrates that, rather than disappearing under neoliberal agricultural transformation, sharecropping has been re-

1. Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Ünye İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, nihancigerci76@gmail.com

configured and continues to function as a significant component of labor organization. The research is based on in-depth interviews conducted with women in sharecropping households in, Rize, and Artvin between May and June 2025. The findings reveal that women actively participate in the labour-intensive stages of tea production while also undertaking the majority of household social reproduction activities. This indicates that women's labour is organized through a continuous fluidity between production and reproduction, becoming concentrated at the intersection of these two spheres. The article further argues that while sharecropping relations shift production risks onto the household, this process is largely sustained through women's labour, enabling low-cost production. In this context, the study conceptualizes sharecropping not merely as a production relation but as a gendered labour regime, and highlights the importance of a social reproduction perspective in the analysis of agrarian labour.

Keywords: Female labour, sharecropping, social reproduction, tea agriculture, capital accumulation

Giriş

Türkiye'de 1980'lerden itibaren uygulanan neoliberal tarım politikaları, kırsal alanları köklü biçimde dönüştürmüştür. Tarımsal desteklerin azaltılması, girdi maliyetlerinin artması ve piyasa mekanizmalarının belirleyici hale gelmesi küçük üreticileri giderek artan bir rekabet baskısıyla karşı karşıya bırakmıştır. Doğu Karadeniz'de çay tarımı bu dönüşümden payını almış, bölgenin hızla yaşlanan ve göç nedeniyle azalan nüfusu hane dışı emeğe duyulan ihtiyacı giderek artırmıştır.

Çay ürününün Doğu Karadeniz'deki tarihsel serüvenini inceleyen Genç (2025), çayın yalnızca Doğu Karadeniz coğrafyasında yayılması olarak değil, devlet politikaları, kapitalist birikim süreçleri, ekolojik dönüşüm ve emek rejimlerinin yeniden yapılanmasıyla iç içe geçmiş çok katmanlı bir süreç olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Çay, Güney Asya'dan Osmanlı ve erken Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan yolculuğunda, sömürgecilik, bitki transferi ve üretim bilgisinin dolaşımı üzerinden şekillenmiş; özellikle 20. yüzyılın başından itibaren Doğu Karadeniz'in kalkınmasının merkezine yerleştirilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde çay, "yoksulluğu ortadan kaldıracak" stratejik bir ürün olarak kurgulanmış, devletin müdahaleleri, teşvik politikaları ve sanayi yatırımlarıyla birlikte kısa sürede bölgenin temel ekonomik faaliyeti haline gelmiştir. Bu süreçte çay, yalnızca ekonomik bir ürün değil, aynı zamanda mekânı, toplumsal ilişkileri ve gündelik yaşam pratiklerini yeniden kuran bir unsur olarak işlev görmüştür (Genç, 2025).

1984 yılına kadar devlet tekeli altında sürdürülen çay işletmeciliği, 3092 sayılı Çay Kanunu ile özel sektöre açılmış ve bu düzenlemeyle kontenjan ve kota uygulamaları hayata geçirilerek devletin sektördeki belirleyici konumu zayıfla-

tılmıştır (Genç, 2016; Güler, 2021). Devletin üretimden çekilmesi, özel sektörün dahil olması ve destekleme politikalarının zayıflamasıyla birlikte üreticiler giderek piyasa dalgalanmalarına daha açık hale gelmiş; borçlanma, gelir belirsizliği ve güvencesizlik yaygınlaşmıştır. ÇAYKUR'un rolünün dönüşmesi ve sözleşmeli üretim gibi uygulamaların gündeme gelmesi, küçük üreticilerin işçileşme riskini artırmıştır. Bu süreçte çay, ulusal kalkınma projesinin bir unsuru olmaktan çıkarak küresel sermaye birikim süreçlerine eklemlenen bir üretim alanına dönüşmüştür (Genç, 2025).

Güler Müftüoğlu'nun (2009) çalışması, bu dönüşümün küçük üreticilik üzerindeki etkilerini analiz ederek önemli bir kavramsal çerçeve sunar. 1980 sonrası neoliberal dönüşüm çay sektöründe yalnızca kurumsal bir yeniden yapılanma değil, aynı zamanda küçük üreticiliğin yapısal çözülme sürecini hızlandıran bir dönemdir. ÇAYKUR'un sektördeki düzenleyici ve koruyucu rolünün zayıflamasıyla birlikte üreticiler piyasa dalgalanmalarına doğrudan maruz kalmış, bu durum, fiyat istikrarsızlığı ve artan girdi maliyetleri üzerinden küçük üreticilerin yeniden üretim kapasitesini aşındırmıştır. Söz konusu dönüşüm, çay üretimini güvenli bir geçim kaynağı olmaktan çıkarak hane ekonomisi içinde tamamlayıcı ve giderek daha istikrarsız ve güvencesiz bir faaliyet haline getirmiştir. Bu durum, üretim süreçlerinde emek kullanımının yeniden örgütlenmesini de beraberinde getirmiş, hane emeği belirleyiciliğini korurken, özellikle hasat dönemlerinde ücretli ve mevsimlik emeğe bağımlılık artmıştır. Kısaca Güler Müftüoğlu'na göre neoliberal tarımsal yeniden yapılanmanın önemli etkileri küçük üreticilerde sınıfsal farklılaşma yaratması ve emek rejimini dönüştürmesidir. (Güler Müftüoğlu, 2009).

Bu bağlamda, çoğu zaman geçmişe ait bir emek düzenlemesi olarak değerlendirilen yarıcılık², bölgede bir emek kullanım biçimi olarak varlığını sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda genişleyerek neoliberal kapitalizm koşullarında emeğin örgütlenmesi ve üretim risklerinin paylaşılması açısından merkezi bir mekanizma haline gelmiştir (Ulukan ve Ciğerci Ulukan, 2026: 1-2). Bu koşullarda yarıcılık ilişkisi hem toprak sahipleri hem de Ordu, Giresun ve Erzurum gibi illerden yarıcılık yapmaya gelen göçmen haneler için işlevsel bir çözüm haline gelmiştir. Ne var ki bu "çözüm"ün maliyeti eşit dağılmamaktadır. Emeğin büyük bölümünü karşılayan, aynı zamanda hanenin yeniden üretimini sağlayan ve tüm bunları gö-rünmez biçimde yürüten kadınlardır.³

Doğu Karadeniz'de çay tarımında kadın emeğine odaklanan çalışmalar görece sınırlı olmakla birlikte, son yıllarda bu alandaki akademik üretimin arttığı görülmektedir. Bu çalışmalar, çay üretiminin emek yoğun yapısı içinde kadınların

2 Yarıcılık, ürünün hasadından sonra toprak sahibi ile yarıcı arasında önceden belirlenmiş bir oranda ve aynı olarak pay edilmesini öngören bir tarımsal işletme biçimidir. Üretimin emek dışındaki girdileri ise yine toprak sahibi ile yarıcı arasında önceden belirlenen oranlarda paylaşılır (Boratav, 1981: 24)

3 Türkiye'de kadınların ücretsiz aile işçiliğindeki konumunu inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. (Ergün ve Özmen Yılmaz, 2024).

hem üretim hem de toplumsal yeniden üretim süreçlerinde merkezi bir rol üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Son dönemdeki çalışmalardan biri Karaçimen vd. (2025) araştırmasıdır. Bu araştırma Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde çay üretimi bağlamında kırsal geçim stratejilerinin dönüşümünü toplumsal cinsiyet perspektifinden incelemektedir. Neoliberal tarım politikalarının etkisi altında kırsal ekonomilerde ortaya çıkan geçim çeşitlenmesi süreçlerinin, üretim ve toplumsal yeniden üretim ilişkileriyle nasıl kesiştiğini analiz etmektedir. Araştırma, özellikle göç, eğitim ve arazi mülkiyeti gibi temel dinamiklerin, çay üretimine özgü ekolojik ve emek yoğun niteliğiyle birleşerek cinsiyetlendirilmiş emek rejimlerini nasıl yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır.

Emer'in (2023) Rize'nin Pazar ilçesinde yürüttüğü çalışma, çay tarımını feminist politik ekoloji perspektifiyle ele alarak, insan-doğa ilişkileri ile emek ve mülkiyet süreçlerinin toplumsal cinsiyet temelinde nasıl yapılandığını analiz etmektedir. Emer'in özgün katkısı kadınların yaşadığı salt eşitsizlikleri belgelemenin yanı sıra, kadınların bu eşitsizlikler karşısında geliştirdiği direnme stratejilerini görünür kılmasıdır. Kadınların bu eşitsizliklere pasif biçimde maruz kalmadıklarını, aksine gündelik yaşam içinde geliştirdikleri çeşitli stratejiler ve "gündelik direniş" pratikleri aracılığıyla bu ilişkileri müzakere ettiklerini vurgulamaktadır (Emer, 2023: 140-165). Yıldırım Şahin'in (2020) Hopa'da kurulan kooperatif deneyimine odaklanan çalışması ise, çay üretimi bağlamında alternatif ekonomik örgütlenme biçimlerini emek süreçleri ve yerel toplumsal ilişkiler üzerinden analiz etmektedir. Çalışmada alternatif örgütlenme biçimlerinde dahi kadın emeğinin çoğu zaman görünmez kaldığını ve gönüllü emek ile ücretli emek arasındaki sınırların bulanıklaştığını göstermektedir. Yılmaz Uzun'un (2019) Hopa'da çay tarımında kadın emeğine odaklanan çalışması ise, kırsal üretim ilişkileri içinde kadınların emek süreçlerindeki konumunu "ücretsiz aile işçiliği" kavramı üzerinden analiz etmektedir. Nitel saha araştırmasına dayanan çalışma, Hopa'da çay üretiminde yer alan kadınların gündelik yaşam pratiklerini, çalışma sürelerini ve üstlendikleri işlerin kapsamını ayrıntılı biçimde ortaya koyarak, kadın emeğinin yoğunluğunu ve sürekliliğini görünür kılmaktadır. Söz konusu araştırmalar farklı sorunsallara odaklanmış olsalar da ortak biçimde, kadınların çay üretiminde vazgeçilmez bir emek gücü olmasına rağmen, bu emeğin büyük ölçüde görünmez ve değersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Mevcut literatür, kadın emeğinin tarımsal üretimdeki rolünü ortaya koymak açısından önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışmada ise çay tarımında bir emek biçimi olarak "yarıcılık" ilişkilerine odaklanılarak kadın emeğinin toplumsal yeniden üretim süreçleriyle kurduğu ilişki merkeze alınacaktır. Doğu Karadeniz bölgesinde çaylarını toplayamayan hanelerin kendi çay bahçelerini yarıcıya verdikleri gözlemlenmektedir. Yarıcı olarak çay üretimi yapanların bir kısmı hali hazırda çay üreticisi olan başka yerel haneler iken önemli bir kısmı ise Ordu'nun yüksek kırsal bölgelerinden (özellikle Ünye, Pelitliyatak, Akkuş, İkizce, Kumru,

Korgan) gelen hanelerdir. Ordu dışında Erzurum'dan da yarıcılık için bölgeye gelen haneler gözlemlenmektedir (Ulukan ve Cigerci Ulukan, 2024:103). Bu araştırma kapsamındabaşta Ordu'nun Pelitliyatak ve Akkuş ilçelerinden olmak üzere, daha az sayıda da Artvin ve Rizeli olup yarıcılık yapan kadınlarla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu makale, Doğu Karadeniz'de çay tarımında yarıcılık ilişkilerini kadın emeği, toplumsal yeniden üretim ve eleştirel politik ekonomi perspektifleri çerçevesinde analiz etmektedir. Bu çerçevede araştırma şu sorulara odaklanmaktadır: Yarıcılık ilişkileri neoliberal tarımsal dönüşüm bağlamında nasıl yeniden şekillenmektedir? Yarıcılık ilişkisinde kadın emeği nasıl örgütlenmekte ve görünmez hale gelmektedir? Kadının görünmez katkısı yarıcılığı sürdürülebilir kılan ekonomik zemini nasıl oluşturmaktadır ve bu katkı sermaye birikim süreçleriyle nasıl eklemlenmektedir? Bu soruları cevaplar ararken makalenin ilk bölümünde, tarımsal üretimde emek, toplumsal yeniden üretim ve birikim ilişkileri, eleştirel politik ekonomi ile toplumsal yeniden üretim teorisinin kuramsal olanaklarından yararlanılacaktır. Saha araştırmasında elde edilen ampirik bulgular yer yer görüşülen kadınların ağzından birebir alıntılarla ve söz konusu teorik yaklaşımlarla ilişkilendirilerek beş ayrı tema üzerinden başlıklandırılmıştır. Bu bağlamda yarıcı kadınların emek süreçleri, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve yeniden üretim yükleri, patriarka ve mülkiyet ilişkileri, birikim süreçlerinde kadınların konumu kadınların ücretli işe ulaşma hayali ve toprakla kurulan ilişki analiz edilmektedir. Makale, sahadan elde edilen bulguları teorik yaklaşımlarla bir araya getirerek, yarıcılık ilişkilerinde kadın emeğinin kapitalist birikim süreçleri açısından kurucu rolünü tartışmaktadır.

Tarımsal Üretimde Emek, Toplumsal Yeniden Üretim ve Birikim

Tarımda kadın emeği üzerine yapılan akademik çalışmalar, kadınların farklı coğrafyalarda üretime sundukları katkının kapsamını, çeşitliliğini ve yoğunluğunu ortaya koymayı amaçlayan köklü bir literatüre sahiptir (Boserup, 1970; Agarwal, 1994; Razavi, 2009; Lastarria-Cornhiel, 2006). Bu literatürün ortaya koyduğu en tutarlı bulgulardan biri, kadınların tarımsal üretim süreçlerinde gerekli emeğin büyük bölümünü üstlenmelerine rağmen, tarımsal gelirden orantılı ve yeterli bir pay alamadıklarıdır. Kısaca kadın emeği tarımda başat konumdadır ancak patriarkal yapılar ile üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin birbirinin içine geçmiş niteliği, bu emeği sistematik biçimde görünmez kılmaktadır.

Bu görünmezliğin tarihsel ve yapısal kökenlerini feminist politik ekonomi aydınlatır. Federici'ye (2004) göre kadının karşılıksız emeği, "sevgi", "annelik" ya da "doğal yatkınlık" gibi kavramlarla doğallaştırılır; böylece bir emek biçimi olarak tanınmaktan çıkar ve piyasa dışında tutulur. Bu doğallaştırma tesadüf değil, kapitalist birikimin yapısal bir gereğidir: piyasadan satın alınmak zorunda kalınsaydı, birçok küçük ölçekli üretim biçiminin ekonomik mantığı ortadan kalkardı. Mies (2011) bu süreci "ev kadınlştırma" kavramıyla açıklar. Kadınların ev kadını

olarak tanımlanması, emeğin GSYİH dışında bırakılmasını ve değersizleştirilmesini olanaklı kılar. Mies'e göre patriarka ile kapitalizm karşılıklı olarak birbirini inşa eder; kapitalizm patriarkayı kullanarak artık emek zamanını artırır, üretim maliyetlerini düşürür ve kadınların çalışma gününü hem uzatır hem de yoğunlaştırır (Mies, 2011: 12). Bu çerçevede kadın emeğinin ev kadınlaştırılması, onu hava ve su gibi bedelsiz elde edilebilir bir kaynak olarak konumlandırır; kadınlar üretken emek kategorisinin dışına itilirken geleneksel haklarından da mahrum bırakılır (Mies, 2011: 211).

Deere (1995), bu ilişkiyi tarımsal üretim bağlamında somutlaştırır. Ona göre köylü üretim birimlerinin rekabet avantajı, aslında kadınların ikincil konumunda gizlidir. Kadınlar hem üretim hem yeniden üretim faaliyetlerini eş zamanlı yürüterek hane emeğinin toplam maliyetini aşağı çeker. Bu durum, tarımsal ürünlerin düşük fiyatlarla piyasaya sunulabilmesini ve küçük ölçekli üretimin varlığını sürdürmesini mümkün kılar (Deere, 1995:62)

Öte yandan çalışmamızın odağında yer alan Yarıcı hanelerde kadın emeğini anlamlandırmak için yalnızca tarımsal üretim ilişkilerine bakmak yetmez, toplumsal yeniden üretim kavramı da analize dahil edilmelidir. Toplumsal yeniden üretim teorisi, emek gücünün yalnızca ücretli emek süreçlerinde değil, aynı zamanda gündelik yaşam pratikleri, bakım ilişkileri ve hane içi faaliyetler aracılığıyla da yeniden üretildiğini vurgular. Kapitalist birikim süreçleri, görünürde üretim alanının dışında kalan bu yeniden üretim faaliyetlerine yapısal olarak bağımlıdır (Vogel, 1983; Federici, 2004; Bhattacharya, 2017; Fraser, 2016; Katz, 2001). Toplumsal yeniden üretim teorisi çerçevesinde üretim ve yeniden üretim birbirinden kopuk alanlar değildir. İnsanların her gün yeniden çalışabilmesi için ihtiyaç duyduğu beslenme ve bakımfaaliyetleri—yemek pişirmek, çocuk yetiştirmek, hasta bakmak, ev işlerini yürütmek—üretimin kendisi kadar zorunludur. Ancak bu faaliyetler kapitalist sistemde ücretlendirilmez, tarihsel olarak kadına ait alan olarak görülür ve bu görünmezlik sayesinde maliyetsizmiş gibi işlev görür (Bhattacharya, 2017: 11). Fraser'ın ifadesiyle kapitalist ekonomi, bakım, geçim sağlama ve toplumsal bağları üreten faaliyetlerin “ücretsiz yararlanıcısıdır” (free-rider). Bu faaliyetlere parasal bir değer atfetmeksizin onları kendi varlık koşulu olarak kullanır (Fraser, 2017: 28).

Bu teorik çerçeve, tarımsal üretim ilişkilerinin analizinde özellikle belirleyicidir. Küçük üreticiliğin ve aile emeğinin yaygın olduğu bağlamlarda üretim ile yeniden üretim arasındaki sınırlar büyük ölçüde bulanıktır. Bu nedenle tarımsal emek ilişkilerini yalnızca piyasa içi ilişkiler üzerinden okumak, emeğin gerçek örgütlenme biçimlerini kavramada yetersiz kalır. Üretim ile yeniden üretim arasındaki ilişkiyi tek yönlü kurmak da yeterli değildir. Yalnızca üretimin toplumsal yeniden üretimi nasıl şekillendirdiğini değil, aynı zamanda yeniden üretimin üretimi nasıl biçimlendirdiğini de görmek gerekir. Toplumsal yeniden üretim, üretim tarafından şekillendirilen pasif bir alan değil; üretim süreçlerinin ritmini

ve örgütlenmesini belirleyen kurucu bir unsurdur (Mezzadri, 2019: 33).

Marksist feministler uzun süredir, emekçi sınıfların varlığını sürdürübilmesinin yalnızca piyasa için yapılan üretken emekle değil, aynı zamanda gündelik yaşamın yeniden üretimini sağlayan faaliyetlerle mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, emeği yalnızca emek piyasasıyla kurduğu ilişki üzerinden tanımlayan üretimi anlayışa karşı güçlü bir eleştiridir. Geç kapitalistleşen ülkelerde, önemli sayıda insanın küçük ölçekli tarımla geçimini sürdürdüğü ekonomilerde toplumsal yeniden üretim kendine özgü biçimler alır. Bu süreç, bitkisel üretim ve hayvancılığın hem hane içi tüketim hem de nakit gelir için kullanılmasını, ortak kullanım alanlarından yakacak, su ve doğal kaynakların toplanmasını içerir (Cousin vd., 2018: 1064). Tüm bu faaliyetler toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümü tarafından yapılandırılmıştır, kadınlar, küçük ölçekli üretimi, ev içi emeği ve bakım faaliyetlerini kapsayan “geçimlik ekonomi” içinde merkezi roller üstlenir (Razavi, 2009: 206).

Yarıcı hanelerin sınıfsal konumunu anlamlandırmak açısından Bernstein’in (2009) “emekçi sınıfları” (classes of labour) kavramı belirleyici bir çerçeve sunar. Bernstein’a göre günümüz kırsalında küçük üreticiler artık ne saf köylü ne de saf proleterdir, kendi toprağında çalışırken başka bahçelere yevmiyeye giden, sezon dışında inşaatta çalışan ve geçimini birden fazla kaynaktan temin eden haneler konumundadır. Bu sınıfsal konumun yeniden üretimi son derece kırılgandır ve hane ancak tüm üyelerinin emeğini eksiksiz seferber ederek varlığını sürdürebilir (Bernstein, 2009:141). Pattenden (2023) ise bu kırılganlığın toplumsal cinsiyet ilişkileriyle nasıl eklemlendiğini gösterir. Ona göre kırsal bağlamlarda emek sömürsü yalnızca ücretli emek üzerinden değil, hane, topluluk ve yerel güç ilişkileri aracılığıyla yeniden üretilir. Emek rejimleri, üretim ile yeniden üretim alanı arasındaki ilişkiler üzerinden şekillenir ve bu süreçte toplumsal cinsiyet belirleyici bir rol oynar (Pattenden, 2023: 176-177).

Bu teorik çerçeveden bakıldığında yarıcılık, yalnızca ürün paylaşımına dayalı bir üretim ilişkisi olarak değil, aynı zamanda emek gücünün yeniden üretimini belirli biçimlerde örgütleyen toplumsal bir ilişki olarak kavranmalıdır. Hane emeği, hem doğrudan üretim sürecine dahil olmakta hem de yeniden üretim faaliyetleri aracılığıyla üretimin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Kadın emeği ise bu iki alan arasında sürekli geçişkenlik göstererek hem üretici hem yeniden üretici emek biçimlerini eş zamanlı üstlenmektedir.

Bu çalışma, söz konusu dinamikleri ampirik olarak ele alarak, yarıcılık ilişkilerini yalnızca bir üretim biçimi olarak değil; üretim ve toplumsal yeniden üretim arasındaki bağın somutlaştığı, sınıf ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin birlikte yeniden üretildiği bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak kavramayı önermektedir. Bu yaklaşım, “aile emeği” ya da “yardımcı kadın” gibi kategorilerin ötesine geçerek kadın emeğinin kapitalist üretim süreçlerindeki kurucu rolünü görünür kılmayı hedeflemektedir.

Bu perspektiften bakıldığında, yarıcılık yalnızca ürün paylaşımına dayalı bir üretim ilişkisi olarak değil, aynı zamanda emek gücünün yeniden üretimini belirli biçimlerde örgütleyen bir toplumsal ilişki olarak kavranmalıdır. Yarıcılık ilişkileri içinde kadınlar, hem çay üretiminin emek yoğun aşamalarında aktif rol almakta hem de hane içi bakım emeği, yaşlı bakımı ve gündelik yeniden üretim faaliyetlerini üstlenmektedir. Bu durum, kadın emeğinin iki katmanlı bir sömürüye maruz kalmasına yol açmaktadır: bir yandan üretim sürecinde yoğun ve çoğu zaman karşılıksız emek, diğer yandan yeniden üretim alanında görünmez bakım yükü.

Çay tarımında yarıcılık ilişkilerinde toprak sahibi yarıcılık yoluyla hem üretim riskini hem de işgücü denetim maliyetini dışsallaştırır. Pattenden ve Wastuti (2023) Endonezya'nın Java köylerinde çeltik tarımında yarıcılık ilişkileri üzerine çalışmasında, son derece eşitsiz ilişkilerin olduğunu tespit etmiştir. Bu sistem aracılığıyla, köy dışında yaşayan toprak sahipleri, çeltik üretiminin risk ve yüklerini ortakçılara devrederek artı-değere el koyarken, tüccarlar da bu değeri dolaşım süreçlerinde yeniden paylaşmakta, böylece eşitsizlik ve yoksulluk sürekli olarak yeniden üretilmektedir. (Pattenden & Wastuti 2023: 381). Yarıcı hane ise bu riski üstlenirken kendi iç kaynaklarıyla, yani hane emeğiyle üretimi sürdürür (Ulukan ve Cigerci Ulukan, 2024). Bu hane emeğinin görünmez altyapısı ise büyük ölçüde kadın tarafından kurulur. Üretim dönemlerinde bahçede çalışmak, üretim dışı zamanlarda evi, hayvanları ve çocukları idare etmek ve tüm bunları aynı anda yapmak. Kadının bu çok katmanlı emeği yarıcılığı ekonomik olarak sürdürülebilir kılmasına rağmen yarıcılık geliri hesaplanırken görünür olmayan bir katkıdır. Bu anlamda yarıcılıkta birikim, kadınların ücretsiz yeniden üretim emeği üzerine inşa edilmiş bir süreçtir.

Bu çalışma, Doğu Karadeniz'de çay üretiminde yarıcılık ilişkilerini analiz ederken, emeğin yalnızca üretim süreci içindeki konumuna odaklanan yaklaşımların ötesine geçerek, üretim ile toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkiyi merkeze almaktadır. Bu bağlamda, analiz toplumsal yeniden üretim teorisi ile tarımsal emek ilişkilerine odaklanan eleştirel politik ekonomi literatürünün kesişiminde konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Doğu Karadeniz'de çay üretiminde yarıcılık ilişkilerini, kadın emeğinin üretim ve toplumsal yeniden üretim süreçleri içindeki konumlanışı üzerinden analiz ederek, bu ilişkilerin sermaye birikimiyle nasıl eklemlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, "aile emeği" ya da "yardımcı kadın" gibi kategorilerin ötesine geçerek, kadın emeğinin kapitalist üretim süreçlerindeki kurucu rolünü görünür kılmayı hedeflemektedir.

Alan Bulguları

Yöntem

Çay tarımın üretim sürecine bakıldığında ilk olarak göze çarpan tespit farklı emek kullanım biçimlerinin varlığıdır. Çay bahçesi sahibi haneler yaş çay üretimini gerçekleştirirken yalnızca hane emeği kullananlar, çayını yarıcıya verenler ve ücretli emek kullananlar olarak farklılaşmaktadır. Yalnızca hane emeği kullananlar

çoğunlukla 5 dekar altında görece daha küçük ölçekli bahçesi olan ve bölgede yaşayan yerli hanelerdir (Ulukan ve Çiğerci Ulukan, 2024: 103). Çayını yarıcıya veren haneler ise farklılık göstermektedir. Bunlar, bölgede yaşamayan, bölge dışına göç etmiş toprak sahipleri, bölgede yaşamasına rağmen çay üretimi için yeterli hane emeği olmayan toprak sahipleri, bölgede yaşamasına rağmen tarım dışı işe sahip haneler ve son olarak yaşlı hanelerdir. Ücretli emek kullananlar ise genellikle ücretli emeğe ulaşabilen ve denetleyebilen hanelerdir. Çalışmanın odak noktası olan yarıcı olarak çay üretimi yapanların bir kısmı hali hazırda çay üreticisi olan yerel haneler iken, önemli bir kısmı ise Ordu'nun yüksek kırsal bölgelerinden (özellikle Ünye Pelitliyatak, Akkuş, İkizce, Kumru, Korgan) başkasının bahçesinde yarıcılık yapmaya gelen hanelerdir. Ordu dışında Erzurum'dan da yarıcılık için bölgeye gelen haneler gözlemlenmektedir (Ulukan ve Çiğerci Ulukan, 2024:103).

Alan çalışması Mayıs-Haziran 2025'te Rize'nin Ardeşen, Fındıklı, Güneysu ve Artvin'in Arhavi ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Alan çalışması kapsamında kar-topu örneklem tekniği ile çay tarımında yarıcı olan 15 kadınla yarı yapılandırılmış soru formları üzerinden yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen 15 kadından ikisi Arhavi ve Ardeşen'de doğup yaşamış yerli yarıcı kadınlardan oluşmaktadır. Diğer katılımcılar ise yarıcılık amacıyla Ünye'nin Akkuş ve Pelitliyatak ilçelerinden bölgeye gelen kadınlardır. Görüşme gerçekleştirilen 15 kadının emek süreçleri, gündelik pratikleri, mülkiyet ilişkileri ve deneyimleri incelenmiştir. Görüşme gerçekleştirdiğimiz kadın yarıcıların yaş aralığı ise 22-58'dir. Görüşmecilerin belli bir yaşa kadar çay tarımına devam ettikleri gözlemlenmiştir. Çay tarımının yoğun fiziksel performans gerektirmesi nedeniyle bu performansa yetişemeyen yarıcılar, yarıcılık faaliyetlerinden bir süre sonra vazgeçip köyüne geri dönmektedir. Görüşmecilerin eğitim durumunu incelendiğinde kadınların üçte ikisi ortaokul ve altı eğitime sahiptir, 2 kadın lise mezunu, 2 kadın ise okur-yazar olmadığı görülmüştür.

Üretim ve Yeniden Üretim Arasında: Yarıcı Kadınların Emek Süreçleri

Yarıcı kadınların emek deneyimleri, tarımsal üretim süreçleri ile yeniden üretim faaliyetlerinin iç içe geçtiği, çok katmanlı ve yoğun bir emek rejimine işaret etmektedir. Görüşmeler, özellikle çay sürgünleri döneminde emek yoğunluğunun belirgin biçimde arttığını ve kadınların günün erken saatlerinden itibaren çalışmaya başladıklarını ortaya koymaktadır. Hasat dönemlerinde çay bahçelerinde geçirilen süre günde 12 saate kadar ulaşmakta, ancak çay tarımı yalnızca hasat süreciyle sınırlı kalmayıp, öncesi ve sonrasında da süreklilik arz eden bir emek yükünü beraberinde getirmektedir. Çay hasadı döneminde kadınların gündelik yaşamı, uzun ve kesintisiz bir emek döngüsü etrafında şekillenmektedir. Görüşmeler, kadınların gününün sabahın çok erken saatlerinde başladığını ve akşam saatlerine kadar yoğun bir tempoyla sürdüğünü göstermektedir. Gün genellikle sabah 05.00 civarında bahçede çalışmaya başlamakta, saat 10.00'a kadar süren bu

ilk çalışma diliminin ardından kadınlar eve dönerek tüm hane için kahvaltı hazırlamaktadır. Kısa bir aranın ardından yeniden bahçeye dönülmekte ve yaklaşık saat 14.00'e kadar çay hasadı devam etmektedir. Öğle yemeğinin hazırlanması ve servis edilmesinin ardından kadınlar tekrar bahçeye giderek akşam saat 19.00'a kadar çalışmayı sürdürmektedir. Hanenin diğer üyelerinin aksine, kadınların emeği akşam saatlerinde de sona ermemekte; akşam yemeğinin hazırlanması ve gün içinde tamamlanamayan ev işlerinin sürdürülmesi nedeniyle çalışma süresi çoğu zaman gece yarısına kadar uzamaktadır. Bununla birlikte, çay hasadı sürecinde kadınların yükü yalnızca tarımsal üretimle sınırlı değildir. Günlük yaşamın yeniden üretimine ilişkin sorumluluklar da kesintisiz biçimde devam etmektedir. Çocukların okula hazırlanması, yemek ve temizlik gibi hane içi işler, bostanda sebze ve meyve yetiştiriciliği, hayvancılığa bağlı olarak süt ve süt ürünleri üretimi ile yaşlı ve çocuk bakımı gibi faaliyetler, kadınların gün içine yayılmış emek pratikleri arasında yer almaktadır. Bu çok katmanlı ve iç içe geçmiş emek süreçleri, kadınların toplam iş yükünün yalnızca uzun değil, aynı zamanda yoğun ve parçalı bir nitelik taşıdığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Aşağıdaki kadınların ifadeleri bu sürecin somut birkaç örneği olarak sunulmuştur:

Yazın özellikle çok yorucu. Yaz geldi hiç gün boyu dinlenemedim. Ahırdı, peynirdi, süttü. Pazarda gelip onları satıyoruz. Bir de çay hasadına gideceğiz. (35 yaşında Pelitliyataklı kadın yarıcı) Yardım edenim yok. Ailece çay toplamaya gideriz. Sabah herkes kalkar giyinir, onlara kahvaltı hazırlar, veririm. Sofradan kalkıp arabaya inerler, arabayı çalıştırırlar ve beni beklerler. Ben kahvaltı masasını toplayacağım, üstümü giyeceğimi yanıma bahçede yiyeceğimiz yiyecekleri alacağım. Ayy şu anda yaşıyorum off daraldım.” (40 yaşında Akkuşlu yarıcı kadın).

Araştırma bulguları, kadınların yarıcılık faaliyetlerinin yanı sıra yevmiyeli tarım işçiliğinde de aktif olarak yer aldıklarını göstermektedir. Görüşme yapılan kadınların tamamı, yaşamlarını sürdürebilmek için bu iki emek biçimini birlikte yürüttüklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte, yevmiyeli işçilikten vazgeçme nedenleri çoğunlukla iş yükünün aşırı yoğunlaşmasıyla ilişkilidir. Örneğin, Ünye'den yarıcı olarak gelen bir kadın, torununun bakımını üstlenmesi nedeniyle hem yevmiyeli işçiliği hem de yarıcılığı bırakmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu durum, hane içi bakım sorumluluklarının kadın emeğinin tarımsal üretimden çekilmesinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Kadınların çay bahçelerinde aktif olarak çalışmamaları, emek yüklerinin azaldığı anlamına gelmemektedir. Aksine, bu durum yeniden üretim emeğinin yoğunlaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Çocuk bakımının yanı sıra ev içi tüm işlerin yürütülmesi, bostanda sebze ve meyve üretimi, hayvan bakımı ile süt ve süt ürünlerinin üretimi ve pazarlanması gibi faaliyetler büyük ölçüde kadınların sorumluluğundadır. Bu çok yönlü emek süreçleri, kadınların hem üretim hem de yeniden üretim alanlarında

eşzamanlı olarak konumlandıklarını ve emeklerinin görünmezliğinin bu kesişimsel yapı içinde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Görüşmelerden elde edilen bulgular, kadınların yarıcılık ilişkilerinde başat emek olduğunu ortaya koymaktadır. Erkeklerin tarım dışı iş olanaklarına yönelme eğiliminin daha yüksek olduğu ve bu nedenle çay tarımındaki üretim süreçlerinden görece daha kolay kopabildikleri gözlemlenmiştir. Buna karşılık, erkek emeğinin tarım dışına kaydığı durumlarda, tarımsal üretimin sürekliliği büyük ölçüde kadın emeği üzerinden sağlanmakta ve üretim yükü kadınlara devredilmektedir. Görüşme yapılan bir kadın üreticinin ifadeleri, bu çok katmanlı emek yükünü çarpıcı biçimde yansıtmaktadır: “Eşim Doğuş Çay’da ücretli işe girdiği için yarıcılık işi tümüyle bana kaldı. Artı bir de Ünye’de fındık bahçemiz var. Çaydan arta kalan zamanda Ünye’ye gidip fındık topluyorum. Yoğunluktan öleceğim.” (40 yaşında, Ünye Pelitliyatakları yarıcı kadın).

Bu anlatı, kadınların yalnızca çay üretiminde değil, aynı zamanda farklı tarımsal faaliyetler arasında mekânsal ve zamansal olarak bölünmüş bir emek rejimi içinde yer aldığını, üretim ve geçim stratejilerinin sürdürülebilirliğinin büyük ölçüde kadın emeğinin yoğunlaşmasına dayandığını göstermektedir.

Araştırmamızda bir diğer önemli bulgu görüşme gerçekleştirilen tüm kadınların, kadınlar olmadan çay tarımı gerçekleşmeyeceği yönündeki ifadesidir. Görüşme gerçekleştirdiğimiz 25 yaşındaki Akkuş’lu yarıcı kadın, kadınların neden çay tarımında önemli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Eşim ince temizlik işini yapamaz. O kabasını alır. Otları temizlerim, verimlilik zaten öyle artıyor”. Kadınların hasattan bakım süreçlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede üstlendikleri roller, üretimin sürekliliğini ve verimliliğini mümkün kılmaktadır. Burada önemli olan kadınların kendi emeklerinin değerinin farkında oldukları ve çay tarımı için başat bir emek olduklarını dile getirmeleridir. Hiç şüphesiz yarıcılık ücretsiz hane emeği kullanıldığı ölçüde varlığını sürdürmekte ve bu da yoğun bir şekilde kadın emeğinin kullanımı ile gerçekleşmektedir. Yarıcılıkta her ne kadar erkekler de çalışıyor olsa da kadınlar üretim ve yeniden üretim faaliyetlerini birleştirerek çalışma zamanlarını uzatmakta ve hanenin yeniden üretim maliyetini düşürmektedir. Kadınlar her koşulda erkeklerden daha fazla çalışmaktadır. Diğer yandan toprak sahibi yarıcılık yoluyla ücretsiz hane emeğinden yararlanarak hem maliyetini hem de üretimdeki riskini düşürmektedir. (Ulukan ve Cigerci Ulukan, 2024: 111-112)

Kadınların Ücretli Bir İşte Çalışma Hayali: “İŞKUR Kapısında Yatmak”

Saha görüşmelerinde kadınların tarımsal üretimin ağır yükünden ziyade, kamu kurumlarında veya hizmet sektöründe “sigortalı” ve “maaşlı” bir iş bulma konusundaki ısrarlı çabaları, bölgedeki emek rejiminin dönüşümünü simgelemektedir. Görüşmecilerin deyimiyle “İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) kapısında yatmak”, sadece ek bir gelir arayışı değil, aynı zamanda toprağa bağımlı ve güvencesiz hayatın ötesine geçme stratejisidir. Görüşme gerçekleştirilen kadınların tamamı

ücretli bir işte çalışma arzusunu dile getirmiştir. Aşağıda kadınların görüşmeleri sonucu ücretli iş konusunda söyledikleri yer almaktadır:

“Gençken memur olmak isterdim. Ama erken evlilikten hiçbir şey yapamadım.” (56 yaşında Ardeşenli yarıcı kadın). Düzenli, sigortalı bir işimin olmasını isterdim.(37 yaşında Pelitliyataklı yarıcı kadın). Ücretli bir işte çalışmak isterdim tabii ki, Ordu’ya Samsun’a gidecektik çalışmak için ama küçük çocuğum var gidemedik.” (25 yaşında Akkuşlu yarıcı kadın). Ücretli bir işte çalışmak o kadar istedim ki. Bu yaşıma geldim çok mücadele ettim. İşkur’a durmadan başvurdum hiçbir şey çıkmadı. Kapısında yattım valla. Çayda çok yıprandık, çalış, çalış hep sonu yok. 60 yaşında iş çıkacak herhalde bastonla giderim artık.” (45 yaşında Pelitliyataklı yarıcı kadın)

Bu bağlamda, Emer’in (2023), Rize Pazar’da çay tarımıyla uğraşan kadınlar üzerine gerçekleştirdiği saha çalışması da benzer bulgular ortaya koymaktadır. Saha verilerine göre kadınlar, tarım dışı işleri giderek “birincil iş” olarak değerlendirmeye başlamaktadır. Emer’in aktardığına göre, geçmişte tarım dışı işte çalışan kadınlara “aç mı kaldı?” şeklinde bakılırken, günümüzde bu durum hem bir gereklilik hem de bir statü göstergesi haline gelmiştir. Özellikle İŞKUR aracılığıyla sağlanan altı aylık geçici istihdam olanakları dahi, kadınlar açısından “sigorta”-ya erişim ve “kendi işi”ne sahip olma bakımından hayati bir önem taşımaktadır (Emer, 2023: 165-166)

Patriyarka ve Mülksüzlük: Kontrol Kimin Elinde?

Feminist politik ekonomi çalışmaları toprak mülkiyeti ve toprağa erişimin kadınların toplumsal, ekonomik ve hane içi konumları açısından merkezi bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, toprak mülkiyeti ve kullanımı olanaklarının yalnızca üretim araçlarına erişim anlamına gelmediğini aynı zamanda gıda güvenliği, yoksulluğun azaltılması, kadınların özerkliği ve toplumsal kimliklerinin güçlenmesi ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Kadınların toprağa sahip olması ya da toprak üzerinde kontrol sahibi olması, hem gelir yaratma kapasitelerini artırmakta hem de hane içindeki pazarlık güçlerini önemli ölçüde güçlendirmektedir. Bu nedenle toprak mülkiyeti, feminist politik ekonomi açısından yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin yeniden dağılımı açısından da kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir (Beban ve Bourke Martignoni, 2024; 3).

Baba soylu (patriliniyal) miras sistemleri, kadınların toprağa erişimini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu tür sistemlerde soy, miras ve akrabalık ilişkileri erkek soy hattı üzerinden aktarılır ve kadınlar çoğu zaman mülkiyet haklarından dışlanır ya da bu hakları fiilen kullanamaz. Bu durum, kadınların ekonomik bağımlılığını artırmakta ve hane içi güç ilişkilerinde dezavantajlı konumlarını pekiştirmektedir. Dolayısıyla miras sistemleri yalnızca mülkiyet dağılımını de-

ğil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin yeniden üretimini de belirleyen temel kurumsal mekanizmalar olarak işlev görmektedir. (Beban ve Bourke Martignoni, 2024: 3).

Agarwal'ın (2002) çalışması da kırsal ekonomilerde kadınların üretim süreçlerindeki merkezi rolüne rağmen, toprak mülkiyetinden sistematik biçimde dışlanmalarını temel bir yapısal eşitsizlik olarak ele alır. Makalenin çıkış noktası, Hindistan'daki kırsal kadınların şu sorusunda somutlaşır: *"Biz de köylü değil miyiz?"* Bu soru, kadınların üretime aktif katılımına rağmen mülkiyet haklarından mahrum bırakılmasının yarattığı çelişkiye işaret eder (Agarwal, 2002). Agarwal'a (2002) göre toprak yalnızca bir üretim aracı değil, aynı zamanda geçim güvencesi, toplumsal statü, kimlik ve güç ilişkilerinin temel belirleyicisidir. Bu nedenle kadınların toprak üzerindeki bağımsız haklardan yoksun olması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal yeniden üretim ve toplumsal eşitsizlikler açısından da kritik sonuçlar doğurmaktadır (Agarwal, 2002).

Araştırmamızda, kadınlar açısından mülkiyet haklarından mahrum kalma süreçlerinin somut biçimlerde deneyimlendiği açıkça görülmüştür.⁴ Görüşme yaptığımız kadınlardan yalnızca biri, kendi ailesinden miras kalan bir toprak ya da mülke sahip olduğunu belirtmiştir. Kendisine babasından miras kalan kadın yarıcı ise, erkek kardeşlerinin vefat etmesi nedeniyle babasının mirası kız kardeşleri arasında bölüştürdüğünü belirtmiştir. Kadınların mirastan dışlanmasının gerekçesi ise büyük ölçüde evlilik sonrası "başka yere gitmeleri" üzerinden açıklanmaktadır. Görüşmeciler, evlenen kadınların miras kalan toprakla ilgilenemeyeceği varsayımıyla, arazinin erkek kardeşlere bırakıldığını ifade etmişlerdir. Bu durum, mülkiyet ilişkilerinin toplumsal cinsiyet temelinde nasıl yeniden üretildiğini ve kadınların sistematik biçimde miras hakkından dışlandığını göstermektedir.

Benzer bulgular Karaçimen vd. (2025) çalışmasında da ortaya çıkmaktadır. Miras hakkına ilişkin bulgular, Doğu Karadeniz'de toprak mülkiyetinin güçlü biçimde patriyarkal normlar tarafından belirlendiğini göstermektedir. Kadınlar çoğunlukla, evlendiklerinde eşlerinin mülkünden faydalanacakları gerekçesiyle aile mirasından dışlanmakta ve bu durum hem toplumsal olarak meşrulaştırılmakta hem de gündelik pratikler içinde yeniden üretilmektedir. Her ne kadar hukuki düzenlemeler kadınlara eşit miras hakkı tanısa da, saha bulguları bu hakların çoğu zaman kullanılmadığını, kadınların toplumsal baskı, çatışma korkusu ve "ayıp" algısı nedeniyle hak talebinde bulunmaktan kaçındığını ortaya koymaktadır. Erkeklerin ise kendi çıkarlarını korumak adına hem dinî hem de hukuki miras ilkelerini esnetebildiği görülmektedir. Bu süreç, yalnızca kadınların mülksüzleşmesini pekiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda mirasın resmî olarak devredil-

4 Aynı bulgular Cığerci Ulukan'ın fındık işleme fabrikalarında çalışan kadınlarla gerçekleştirdiği araştırmasında da rastlanmaktadır. Hem fındık bahçesinde hem de fabrikalarda çalışan kadınların çoğunluğunun kendi ailesinden miras kalan toprağı yoktur. (Cığerci Ulukan, 2019: 135).

memesi, tapu eksiklikleri ve artan mirasçı sayısı nedeniyle toprak mülkiyetinin giderek daha parçalı, çatışmalı ve belirsiz bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır (Karaçimen vd., 2025: 15-16).

Mülksüzlük kadınların hanenin geliri üzerindeki kontrolünü de etkilemektedir. Özellikle yarıcılık ilişkilerinde, üretim sürecine yoğun biçimde katılmalarına rağmen mülkiyet haklarından yoksun olan kadınlar, elde edilen gelirin dağıtım ve kullanımı üzerinde de söz sahibi olamamaktadır. Bu durum, kadın emeğinin üretimdeki belirleyici rolüne karşın ekonomik karar alma süreçlerinden dışlanmalarına yol açmakta, gelir üzerindeki denetimin çoğunlukla erkekler ya da toprak sahibi aktörler tarafından üstlenildiği bir yapıyı pekiştirmektedir.

Yarıcılık Kadın Emeği ve Birikim

Çayın ekonomi politikğine ilişkin çalışmalar, bu ürünün yalnızca tarımsal üretim süreci içinde değil, üretimden işleme ve pazarlamaya uzanan çok katmanlı bir ilişkiler ağı içinde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Değirmenci ve Karaçimen'in (2019) ortaya koyduğu gibi, çay emek yoğun biçimde üretilen ancak işlenmesi ve ticareti sermaye yoğun olan bir metadır. Bu durum, değerin üretildiği alan ile yoğunlaştığı alan arasında yapısal bir ayrışma yaratır. Çay yaprağının kısa sürede işlenme zorunluluğu üreticiyi alıcılara bağımlı kılar. Fiyatların ve alım koşullarının yukarıdan belirlenmesi ise üreticinin pazarlık gücünü sınırlandırarak değerin yukarıya doğru aktarılmasını mümkün kılar (Değirmenci ve Karaçimen, 2019: 139-142).

Çay üretiminde üretim zinciri, ekimi-dikimi, toplanması, işlenmesi, paketlenmesi, dolaşıma dahil edilmesi ve dağıtılması bir dizi parçalı süreçten oluşmakta ve bu sürecin nasıl ve ne şekilde kontrol edileceği üreticilerin sermaye birikimine bağlı olmaktadır (Güler, 2021: 29). Üreticilerin uluslararası standartta üretim yapabilmesi için dövize endeksli gübre ve kimyasal ilaçların temin edilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durum zincirin koordinasyonunu sağlayan firmalar için riski azaltırken, üreticiler için zincirden kopmamak adına kurallara koşulsuz sadık kalmak zorunda olmaları, artan girdileri karşılayabilmek adına sürekli olarak borçlanma ile karşı karşıya kalmaları sonucunu doğurmaktadır. Yerel üreticiler için sadece kurallara sadık kalmaları yeterli değildir, aynı zamanda düşük maliyetli üretim yapmak da zorunludur. Çünkü çok sayıda geç kapitalistleşen ülkede çok daha düşük maliyetli üretim yapılan alanlar üretim zinciri içine dahil olabilmektedir (Güler, 2021: 29).

Bu çerçevede çay tarımında birikim, doğrudan ücretli emek üzerinden değil, büyük ölçüde hane emeğine dayalı üretim ilişkileri üzerinden örgütlenir. Yarıcılık hane, üretimin emek yükünü üstlenirken, toprak sahibi mülkiyet üzerinden pay alır ve piyasa fiyat mekanizması aracılığıyla artı-değerin önemli bir kısmı üreticiden çekilir. Bu süreçte kadın emeği belirleyici bir rol oynar. Hem üretim faaliyetlerinde hem de hane içi yeniden üretimde yoğunlaşan bu emek, üretim

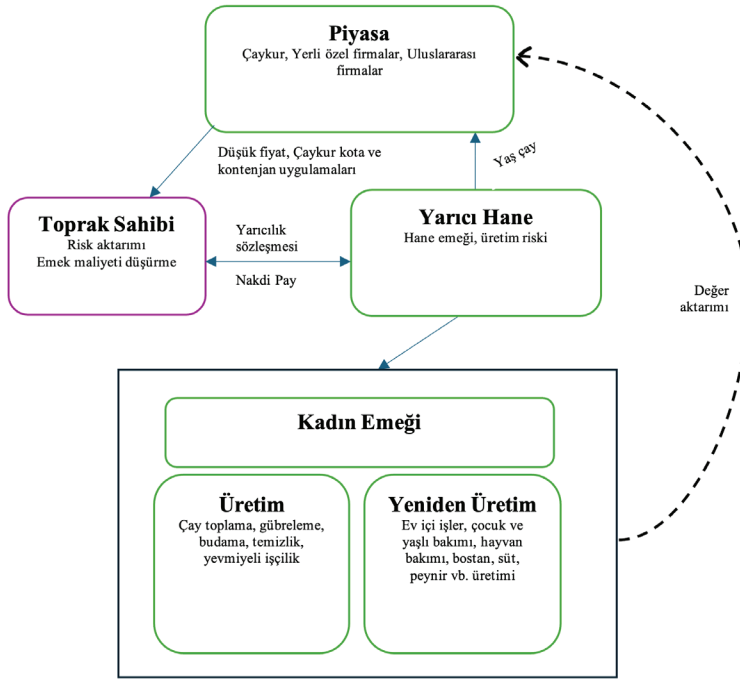

maliyetlerini düşürerek düşük fiyatlı üretimi mümkün kılar. Dolayısıyla çayda birikim süreci, üretim ve yeniden üretim alanlarının iç içe geçtiği, riskin aşağıya aktarıldığı ve değerın piyasa aracılığıyla yukarıya doğru yoğunlaştığı bir yapı olarak ortaya çıkar.

Bu nedenle çayda birikim sürecini anlamak için yalnızca piyasa fiyatlarına ya da ürünün dolaşımına bakmak yeterli değildir. Asıl mesele, çay üretiminin hangi emek biçimlerine yaslandığı, risklerin kimlere aktarıldığı ve üretim maliyetlerinin hangi toplumsal ilişkiler aracılığıyla düşürüldüğüdür. Yarıcı hane açısından üretim, yalnızca gelir elde etme faaliyeti değil, aynı zamanda hane emeğinin yoğunlaştırılması yoluyla sürdürülen bir geçim stratejisidir. Ancak bu strateji, sermaye ve piyasa açısından düşük maliyetli üretimin devamlılığını sağlar. Böylece hane emeği, özellikle de kadın emeği, birikim sürecinin dışında değil, doğrudan kurucu unsurlarından biri haline gelir (Şekil 1).

Şekil 1, çay tarımında yarıcılık ilişkilerini belirleyen aktörler arasındaki emek ve değer akışını şematik biçimde ortaya koymaktadır. Şema, birbirine eklenilen dört temel düzey üzerinden kurulmaktadır: piyasa, toprak sahibi, yarıcı hane ve kadın emeği. Düz çizgiler görünür ilişkileri, kesik çizgiler ise görünmez ve ekonomik olarak hesaplanmayan değer aktarımını ifade etmektedir. Şemanın en üst katmanında konumlanan piyasa (çay fabrikaları ve yerli özel firmalar, uluslararası firmalar), zincirin belirleyici aktörü olarak işlev görmektedir. ÇAY-KUR'un uygulamakta olduğu kota ve kontenjan uygulamaları yaş çay üreticilerini çaylarını özel firmalara satmak zorunda bırakmaktadır (Ulukan, 2021: 160). Bu ilişkide, özel firmaların belirlediği düşük alım fiyatları toprak sahibi üzerinde bir baskı yaratmakta, toprak sahibi ise bu baskıyı, yarıcılık sözleşmesi aracılığıyla üretim riskini yarıcı haneye devrederek karşılamaktadır. Böylece piyasadan kaynaklanan yapısal kırılganlık, yukarıdan aşağıya doğru sistematik biçimde aktarılmakta, toprak sahibi ise aynı sözleşme ilişkisi üzerinden üretimden düzenli pay almayı sürdürmektedir. Yarıcı hane, üstlendiği üretim riskini karşılamak için hane emeğine başvurmaktadır. Şemanın alt katmanında yer alan kadın emeği kutusu, bu sürecin en kritik halkasını temsil etmektedir. Kadın emeği iki ayrı boyutuyla görselleştirilmiştir: çay hasadı, bahçe bakımı ve hayvancılığı kapsayan doğrudan üretim faaliyetleri ile bakım, ev işi, çocuk ve yaşlı bakımını içeren toplumsal yeniden üretim faaliyetleri. Bu iki boyutun bir arada temsil edilmesi, kadın emeğinin üretim ve yeniden üretim alanları arasındaki kesintisiz geçişkenliğini vurgulamaktadır.

Şekil 1: Çay Tarımında Yarıcılık İlişkilerinde Kadın Emeği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şemada, kesik çizgiyle gösterilen değer akışıdır. Bu akış, kadın emeğinden başlayarak piyasaya uzanmakta ve birikimdeki görünmez ancak kurucu rolü simgelemektedir. Kadın emeğinin karşılıksız ve ücretlendirilmemiş niteliği, bir yandan düşük maliyetli üretimi mümkün kılmakta, diğer yandan piyasa aktörlerinin ve toprak sahiplerinin birikim süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Şema bütün olarak değerlendirildiğinde, yarıcılığın yalnızca toprak sahibi ile yarıcı arasındaki ikili bir sözleşme ilişkisi olarak değil; piyasa baskısının, mülkiyet ilişkilerinin ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün birlikte işlediği çok katmanlı bir birikim mekanizması olarak kavranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

“Toprağı Yese Doymaz”⁵: Toprak ve Kadın Bağı

Araştırma bulguları, tarımsal faaliyetlerin kadınlar açısından yalnızca bir üretim alanı değil, aynı zamanda yeniden üretim yükünden kısmi bir kaçış ve öznel bir deneyim alanı olarak da anlam kazandığını göstermektedir. Görüşmecilere

5. “Görüşmeler sırasında bir yarıcı kadın, başka bir kadın yarıcının toprakla kurduğu güçlü bağı anlatmak için “Toprağı yese doysa” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade, ilk bakışta olumsuz bir ifade gibi görünse de görüşmenin bağlamı dikkate alındığında toprağa yönelik yoğun bağlılığı, üretme isteğini ve tarımsal faaliyetlere duyulan ilgiyi ifade etmektedir. Bu nedenle söz konusu ifade, katılımcının deneyimini ve anlatının özgünlüğünü korumak amacıyla yazar tarafından değiştirilmeden aktarılmıştır.

yöneltlen “ev işi mi, tarla işi mi?” sorusuna verilen yanıtlar bu durumu açık biçimde ortaya koymaktadır. Görüşülen kadınların neredeyse tamamı ev içi emeğe kıyasla tarla işini tercih ettiklerini ifade etmiş, bu tercihlerini “tarla işinde ne yaptığını görürsün, ev işi bitmek bilmez” şeklinde dile getirmişlerdir. Bu söylem, ev içi yeniden üretim faaliyetlerinin sürekliliği, görünmezliği ve sınırlarının belirsizliği karşısında, tarımsal emeğin daha somut, ölçülebilir ve tamamlanabilir bir faaliyet olarak deneyimlendiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, tarımsal faaliyetlerin kadınlar açısından yalnızca zorunlu bir emek biçimi olmadığı, aynı zamanda duygusal ve bedensel bir rahatlama alanı olarak da anlamlandırıldığı görülmektedir. “Bahçede kafam dağılıyor, toprakla uğraşınca rahatlıyorum” gibi ifadeler, tarla işinin kadınlar için gündelik yaşamın yoğunluğu ve yeniden üretim yükünün yarattığı baskılardan geçici bir uzaklaşma imkânı sunduğunu göstermektedir. Benzer biçimde bir görüşmecinin, bir başka kadın için kullandığı “toprağı yese doymaz” ifadesi, kadınlar ile toprak arasındaki ilişkinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal ve öznel bir bağ içerdiğine işaret etmektedir. Tarımsal faaliyetler bu anlamda yalnızca emek süreçlerinin yürütüldüğü bir üretim alanı değil, aynı zamanda kadınların gündelik etkileşimlerde bulunduğu, sosyalleştiği ve hane içi yeniden üretim sorumluluklarının ötesinde görece bir hareket alanı oluşturabildiği bir toplumsal mekân olarak da anlam kazanmaktadır.

Kadınların tarımsal üretimle kurduğu ilişkinin yalnızca ekonomik zorunluluklarla açıklanamayacağını Emer’in (2023) çalışmasında da ortaya çıkmaktadır. Emer, çalışmasında çay tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte daralan ancak varlığını sürdüren bostan üretiminin kadınlar açısından görece özerk bir alan sunduğunu tespit etmektedir. Bostan üretiminde kadınların çalışma zamanını ve üretim süreçlerini daha esnek biçimde kontrol edebilmesi, bu alanı çay tarımına kıyasla daha “zevklî” ve yönetilebilir bir emek pratiği haline getirmektedir (Emer, 2023: 159). Benzer biçimde bu çalışmada da, görüşme gerçekleştirilen tüm kadınların çay bahçelerinin belli bir bölümü ayırdıkları bostanlarında genellikle hane içi tüketim için sebze ve meyve yetiştirdiklerini gözlemledik. Bostan faaliyetlerine katılan kadınlar açısından bu alan yalnızca geçimlik üretimle sınırlı olmayıp, aynı zamanda neyin üretileceği, üretime ne kadar zaman ayrılacağı, hangi yöntemlerin kullanılacağı, ürünlerin nasıl değerlendirileceği ve kimlerle paylaşılacağı gibi temel kararların kendileri tarafından belirlendiği bir süreçtir. Dolayısıyla tarımsal emek, kadınlar açısından yalnızca sömürü ilişkilerinin bir parçası değil, aynı zamanda görece özerklik üretebildikleri, emek süreçleri üzerinde belirli ölçülerde denetim kurabildikleri bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kadınların tarımsal üretimle kurduğu ilişkinin ikili bir karakter taşıdığı söylenebilir. Bir yandan bu ilişki, hane geçiminin sürdürülebilirliği açısından zorunlu ve yoğun bir emek yükünü ifade ederken, diğer yandan kadınlar için yeniden üretim alanının sürekliliğine karşı daha

sınırları belirli, somut çıktılar üreten ve görece “rahatlatıcı” bir deneyim alanı sunmaktadır. Dolayısıyla tarımsal emek, kadınlar açısından hem sömürü ilişkilerinin bir parçası hem de öznel bir baş etme pratiği olarak işlev görmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Doğu Karadeniz’de çay tarımında yarıcılık ilişkilerini kadın emeği, toplumsal yeniden üretim ve sermaye birikimi ekseninde analiz etmeyi amaçlamıştır. Bulgular, yarıcılık ilişkilerinin yalnızca üretim organizasyonuna dair teknik bir düzenleme olmadığını; aksine, emek gücünün yeniden üretimini belirli biçimlerde örgütleyen ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üreten karmaşık bir toplumsal ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Makale, yarıcılık ilişkilerinin neoliberal tarımsal dönüşüm bağlamında ortadan kalkmak yerine yeniden yapılandığını göstermektedir. Küçük üreticiliğin çözülmesi, kırsal nüfusun yaşlanması ve göç süreçleriyle birlikte, yarıcılık hem toprak sahipleri hem de emekçi haneler açısından işlevsel bir üretim biçimi olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak bu ilişkinin sürdürülebilirliği, büyük ölçüde hane içi emeğin özellikle kadın emeğinin yoğun ve çoğu zaman karşılıksız kullanımına dayanmaktadır. Kadınlar, bir yandan çay üretiminin emek yoğun aşamalarında aktif olarak yer alırken, diğer yandan hane içi bakım, yeniden üretim ve geçim faaliyetlerinin tamamına yakını üstlenmektedir. Bu durum, üretim ile toplumsal yeniden üretim arasındaki sınırların büyük ölçüde bulanıklaştığını ve kadın emeğinin bu iki alan arasında sürekli bir geçişkenlik içinde örgütlendiğini göstermektedir. Kadın emeğinin bu çok katmanlı yapısı, yalnızca görünmezliğini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda farklı sömürü biçimlerinin kesişiminde konumlanmasına yol açmaktadır.

Makale ayrıca, yarıcılık ilişkilerinin sermaye birikimi süreçleriyle nasıl eklemelendiğini ortaya koymaktadır. Yarıcılık, toprak sahipleri açısından üretim riskinin ve işgücü denetim maliyetlerinin hane düzeyine aktarılmasını mümkün kılarken, yarıcılık haneler bu riskleri kendi emekleri üzerinden üstlenmektedir. Bu süreçte kadın emeği, üretimin sürdürülebilirliğini sağlayan önemli bir işlevi vardır. Kadınların ücretsiz ya da düşük ücretli emeği, yalnızca hane ekonomisini değil, aynı zamanda daha geniş ölçekte tarımsal üretim ve değer zincirlerinin devamlılığını mümkün kılmaktadır.

Bununla birlikte, patriarkal yapılar ve mülkiyet ilişkileri kadınların bu süreçteki konumunu daha da güçsüz hale getirmektedir. Araziye erişim ve kontrolün büyük ölçüde erkekler üzerinden şekillenmesi, kadınların üretim sürecindeki belirleyici rollerine rağmen gelir, karar alma ve kaynak kullanımı üzerinde sınırlı söz sahibi olmalarına yol açmaktadır.

Bu çerçevede makale, çay tarımında yarıcılık ilişkilerini kadın emeğinin üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki konumu üzerinden yeniden düşünmeyi önerirken; aynı zamanda kırsal emek çalışmalarında toplumsal yeniden üretim

perspektifinin merkezî önemine işaret etmektedir. Gelecek çalışmalar açısından ise, farklı tarımsal üretim biçimlerinde benzer emek rejimlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, kadın emeğinin görünmezliğini ve sömürü biçimlerini daha geniş bir bağlamda tartışmaya açmak açısından önemli bir araştırma gündemi sunmaktadır.

Kaynakça

- Agarwal, B. (1994). *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agarwal, B. (2002). *Are We Not Peasants Too? Land Rights and Women's Claims in India*. Population Council.
- Beban, A. ve Bourke Martignoni, J. (2024). "The Lucky and Unlucky Daughter: Gender, Land Inheritance and Agrarian Change in Ratanakiri, Cambodia", *Journal of Agrarian Change*, 24(2), 1-22.
- Bernstein, H. (2009). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, (çev. Oya Köymen) İstanbul:Yordam Yay.
- Bhattacharya, T. (Ed.). (2017). *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press.
- Boratav, K. (1981). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İstanbul:Birikim
- Boserup, E. (1970). *Woman's Role in Economic Development*. London: George Allen & Unwin.
- Ciğerci Ulukan, N. (2019). "Kırsal Dönüşüm, Tarım Dışı İstihdam Ve Kadın Emeği: Fındık Fabrikalarında Çalışan Kadınla", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 10(16), 123-140.
- Cousin, B., Dubb, A., Hornby, D. ve F. Mtero (2018). "Social Reproduction of 'Classes of Labour' in the Rural Areas of South Africa: Contradictions and Contestations.", *The Journal of Peasant Studies*, 45(5-6): 1060-1085.
- Deere, C. D. (1995). "What Difference Does Gender Make? Rethinking Peasant Studies", *Feminist Economics*, 1(1), 53-72.
- Deere, C. D., & León, M. (2003). The Gender Asset Gap: Land in Latin America. *World Development*, 31(6), 925-947.
- Değirmenci, E., ve Karaçimen, E. (2019). "Bir Bardak Çayın Serüveni: Meta Zinciri Analizinden Hareketle Çayın Ekonomi Politijî", *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 139-173.
- Emer, A. (2023). *Toplumsal Cinsiyet Ekseninde İnsan, Doğa ve Devlet İlişkileri: Rize Pazar Örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergün, Z. E. ve Özmen Yılmaz, D. (2024). "Cinsiyetli ve Çelişkili Bir Kategori Olarak Ücretsiz Aile İşçiliğinin Türkiye'deki Seyri". *Çalışma ve Toplum*, 4(83), 1585-1626.
- Federici, S. (2004). *Caliban and the Witch*. USA: Autonomedia.
- Fraser, N. (2017). "Crisis of Care? on The Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism." içinde (Ed). T. Bhattacharya *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*, (ss. 21-36). London: Pluto Press.
- Fraser, N. (2016). "Contradictions of Capital and Care." *New Left Review*, 100, 99-117.
- Genç, F. (2016). "Neoliberal Dönüşümün Çay Evresi", D. Yıldırım ve E. Haspolat (Der.). *Değişen Karadeniz'i Anlamak*, 257-280, Ankara: Phoenix.
- Genç, F. (yayın aşamasında) "Rize Otu Çay: Bir Coğrafyanın Bir Bitki ile Dönüşen Hikâyesi", içinde , (Ed.) A. Taş, *Bizum Rize*, İstanbul: İletişim yay.
- Gore, E. (2026). "Colonial Afterlives in The Global Cocoa Supply Chain: Sharecropping, Labour Exploitation, and Gendered (Re) Production" *Review of International Political Economy*, 33(1), 379-408.

- Güler Müftüoğlu, B. (2009). "1980 Sonrasında Çay Sektöründe Değişim Rüzgarı: Yücehisar Köyünde Çay Üreticiliğinde Neler Değişiyor?", 137-163, Almanak, İstanbul: SAV Yay.
- Güler, B. (2021). "Üretim İlişkilerinin Dönüşümü: Tarladan Çaya İzlenç", F. Genç & Ö. Şendeniz (Ed.), *Çayda Öte: Tarladan Demliğe, Mekânda ve Bellekte Çay*, (ss. 23–50). İstanbul: Gola Yayınları.
- Karaçimen, E., Değirmenci, E., ve Çelik, C. (2025). "Gendered Dynamics of Rural Livelihood Diversification: Tea Farmers in The Black Sea Region of Turkey", *Journal of Contemporary Asia*., 56, 1-23
- Katz, C. (2001). "Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction", *Antipode*, 33(4), 709–728.
- Lastarria-Cornhiel, S. (2006) "Feminization of Agriculture: Trends and Driving Forces," Background paper for the World Development Report 2008.
- Mezzadri, A. (2019). "On The Value of Social Reproduction: Informal Labour, The Majority World and the Need for Inclusive Theories and Politics", *Radical Philosophy*, 2(4), 33–41.
- Mies, M. (2011). *Ataerki ve Birikim Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*, (Çev.Yıldız Temurtürkan), Ankara: Dipnot yay.
- Pattenden, J. (2023). "The Patriarchy of Accumulation: Homework, Fieldwork and the Production-Reproduction Nexus in Rural Indonesia", *Canadian Journal of Development Studies*, 44(2), 172-190.
- Pattenden, J., & Wastuti, M. (2023). "Waiting For The Call To Prayer': Exploitation, Accumulation and Social Reproduction in Rural Java", *The Journal of Peasant Studies*, 50(1), 369-390.
- Razavi, S. (2009). "Engendering the Political Economy of Agrarian Change." *Journal of Peasant Studies*, 36(1), 197–226.
- Ulukan, U. (2021). "Türkiye'de Çay Tarımında Yeni Dinamikler ve Yeni Sorular", içinde F. Genç & Ö. Şendeniz (Ed.), *Çayda Öte: Tarladan Demliğe, Mekânda ve Bellekte Çay* (ss. 155–170). İstanbul: Gola Yayınları.
- Ulukan, U. ve Çiğerci Ulukan N. (2026). "Your Land, My Labour: Rethinking Sharecropping in Türkiye's Tea Production". *Third World Quarterly*, 47(6), 1139-1159.
- Ulukan, U. ve Çiğerci Ulukan, N. (2024). "Çaya Ortak Olmak: Doğu Karadeniz'de Göç Dinamikleri ve Yarıcılık". *Praksis*, (66), 93-118.
- Vogel, L. (1983). *Marxism and The Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. London: Pluto Press.
- Yıldırım Şahin, E. (2020). Doğu Karadeniz'de Bir Kolektif Dayanışma Çabası: Hopa Çay Kooperatifi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 356-390.
- Yılmaz Uzun, A. (2019). *Çay Tarımında Kadın Emeği: Hopa Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi) Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.